

GINTARĖ BIDLAUSKIENĖ

Jurgio Kunčino *Tūlos* Vilnius: nuo miesto praktikų – prie teksto strategijų

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjamas Jurgio Kunčino romane *Tūla* sukurtas Vilniaus vaizdinys, siekiama atskleisti santykį tarp tekstinės romano formos ir jame vaizduojamo miesto išraiškos. Naudojantis geokritikos ir kitais miesto studijų siūlomais įrankiais, nagrinėjama Kunčino miesto reprezentacijos struktūra, jai būdingas kartografinis tikslumas ir dominuojantys motyvai: juslinės miesto patirtys, susijusios su pagrindinio veikėjo žvilgsniu ir žingsniavimu. Šios dvi praktikos sudaro romano erdvinę logiką: skirtingi matymo režimai paverčia jį regimu, o veikėjo vaikščiojimas susieja erdvėje esančius objektus. Personažo maršrutuose sumezgami mazgai yra ir kompoziciniai, todėl vaizduojamo miesto objektai virsta pasakojimo orientyrais. Galiausiai analizė atskleidžia Kunčino naratyvo judėjimą nuo miesto patirčių prie miesto romano sąrangos ir, greta to, įgalina svarstyti intermedialius Kunčino Vilniaus įvaizdžio aspektus – jų santykį su vizualiaisiais intertekstais, iki šiol nepatekusiais į kitų tyrėjų akiračius.

Raktažodžiai: literatūrinė Vilniaus reprezentacija, Jurgis Kunčinas, geokritika, literatūrinės miesto studijos.

Jurgio Kunčino romane *Tūla* vaizduojamas Vilnius – bene daugiausiai tyrėjų dėmesio sulaukusi literatūrinė sostinės reprezentacija. Temiškaai romanas priskirtinas Vilniaus literatūrai: didžioji dalis jo veiksmo vyksta Vilniuje, urbanistinė aplinka veikia personažą, romano kalbą ir laikinę jo veiksmo bei pasakojimo struktūrą, jo siužetas plėtojamas taip pat ir per miesto aprašymą, taigi šiuos dėmenis sieja tarpusavio priklausomybė¹. Literatūriniam miesto vaizdavimui romane taikytų analizės

1 Lieven Ameen „The City Novel: Measuring Referential, Spatial, Linguistic, and Temporal Distances“, in: Robert T. Tally Jr., *The Routledge Handbook of Literature and Space*, London: Routledge, 2017, p. 234. *Tūlą* Vilniaus romanu vadina Žydronė Kolevinskienė (Žydronė Kolevinskienė, „Dzūkias Vilniuje, arba kelios pastabos Jurgio Kunčino ‚Tūlos‘ analizei“, *Gimtasis žodis*, Nr. 5, 2016, p. 12).

instrumentų spektras tyrimuose itin platus – nuo literatūros tradicijos, žanro ir poetinių priemonių nagrinėjimo iki prieigų, kurias pastaraisiais dešimtmečiais siūlė geokritika², kreipdama literatūros tyrimus link miesto studijų³, XX a. kritinės prancūzų filosofijos, miesto geografijos bei literatūros kartografijos.

Pirmoji urbanistikos siūlomą prieigą *Tūlai* pritaikė Violeta Davoliūtė, pasiremdama geografo Kevino Lyncho miesto įvaizdžio modeliu, kur aplinka laikoma priklausoma nuo ją stebinčio miestiečio (suvokėjo) patirties⁴. Nagrinėdama romano erdvės ir laiko santykį bei jų priklausomybę nuo pagrindinio veikėjo atminties, ji išvelgia Tūlos paveiklo ir miesto tapatumą: protagonisto mylimoji „atsispindi prisiminimuose, įkūnytuose jį supančiame miestovaizdyje“⁵. Analogiją tarp žmogaus ir miesto kūnų romano analizėje siūlo ir Tomas Venclova: jo manymu, Tūla „metonimiškai atstoja visą varganą, griūvantį, bet nesunaikinamą miestą“⁶. Miesto ir atminties santykio problematika grindžia Jūratės Sprindytės rekonstruotą Kunčino „meilės miesto fenomenologiją“: jo miestas „margas, linksmas, autentiškas“, iš jo, „kaip iš senos kronikos“, galima atkurti „sovietmečio Vilniaus gyvenimo realijas, architektūros detales ar išgertų svaigiųjų skysčių asortimentą“⁷. Romano dokumentalumas skatina Kunčino tekstą sieti su liudijimo literatūra, kaip tai daro Giedrius Genys, tyręs subkultūrinės Vilniaus erdvės⁸. Istorinis aspektas aktualus ir Žydronei Kolevinskienei, į *Tūlos* analizę

2 Bertrand Westphal, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, p. 6–7.

3 Literatūrinės miesto studijos, taip pat literatūrinė urbanistika (angl. *Literary Urban Studies*) tyrinėja literatūrinės miesto reprezentacijas tarpdisciplininiais metodais. Leidykla „Palgrave Mcmillan“ leidžia šiems tyrimams skirtą knygų seriją *Literary Urban Studies*, kuriojamą Lieveno Ameelo, Jasono Fincho, Erico Prieto, Markku Salmela'os. Prieiga internetu: <https://www.palgrave.com/gp/series/15888> [žiūrėta 2019 08 11]. Helsinkyje įsikūrusi tarptautinė Literatūros urbanistų asociacija (angl. *Association for Literary Urban Studies*). Prieiga internetu: <https://blogs.helsinki.fi/hlc-n/> [žiūrėta 2019 08 11].

4 Kevin Lynch, *The Image of the City*, Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1975, p. 6–7.

5 Violeta Davoliūtė „Miestas dviejuose romanuose: Jurgio Kunčino *Tūla* ir Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*“, *Kultūros barai*, Nr. 8/9, 1999, p. 61–62.

6 Tomas Venclova „Romanas be melagysčių“, in: Tomas Venclova, *Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 181.

7 Jūratė Sprindytė, *Prozos būsėnos. 1988–2005 metai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 172.

8 Giedrius Genys, „Vilniaus subkultūrų erdvės Jurgio Kunčino prozoje“, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2016.

įtraukusiai „bohemiškąjį, miestiškąjį, istorinio laiko bei kūrybos aspektus“ bei juslines miesto patirtis, įgyjamas per regą, uoslę, klausą⁹. Akivaizdu, kad *Tūloje* vaizduojama erdvė nėra tik veiksmo vieta, bet turi daugialypę reikšmę ir reikalauja tarpdisciplininių tyrimų.

Vaisingai šio romano analizei ypač aktuali pasirodė Charles'io Baudelaire'o įkvėpta ir Walterio Benjamino konceptualizuota *flâneurie* metafora¹⁰. Ją naudojo Venclova, ja pasirėmė ir Laimantas Jonušys, išryškinęs romano turinio bei formos sąsaukas:

personažas, nešamas srovės, labai daug dairosi į krantus – ten mato įvairiaspalvį gyvenimą, daugybę nutikimų, virstančių pasakojamomis istorijomis. Iš to gimsta valkataujančio pasakotojo valkataujantis tekstas – personažo prigimtį atitinkantis romano kompozicijos pobūdis¹¹.

Venclova miesto teksto sąvoką Kunčino romano analizei taikė platesne prasme: *miesto tekstas* – visuminis tekstinis darinys iš visų kada nors parašytų kūrinių, susijusių su miestu¹². Šios metaforos ištakos – Vladimiro Toporovo Peterburgo teksto sąvoka, turinti išreikšti lemtingą, anaipol ne kiekvienam miestui ar literatūros tradicijai būdingą saitą tarp miesto istorijos ir jo pagimdytos literatūros. Nepaisant Toporovo nurodytų miesto teksto sąvokos ribų, ji labai paplito rusų literatūros tyrinėjimuose, o Venclova ir Pavelas Lavrinecas¹³ ją pritaikė Vilniui. Kunčino romanas pasirodo esąs vienas iš Vilniaus tekstą formuojančių kūrinių, lietuviškas balsas daugiakalbiame miesto literatūros palimpseste, kuriame, anot Venclovos, jis pratęsia pastoralinės Vilniaus literatūros tradiciją¹⁴. Pastarąją galima

9 Žydronė Kolevinskienė, *op. cit.*, p. 15–23.

10 Walter Benjamin „Paryžius, devynioliktojo amžiaus sostinė“, in: Walter Benjamin, *Nušviltimai*, Vilnius: Vaga, 2005, p. 253.

11 Laimantas Jonušys, „Valkataujantis sovietmečio inteligentas Jurgio Kunčino prozoje“, *Metai*, Nr. 2, 2007, p. 105.

12 Tomas Venclova, „Vilniaus ir Talino tekstai“, in: Tomas Venclova, *Pertrūkis tikrovėje*, p. 399–415.

13 Pavel Lavrinec, „Rusiškasis Vilniaus tekstas“, in: Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 257–277.

14 Miesto teksto sąvokos taikymą bet kuriam miestui kritikuoja Inga Vidugirytė, žr.: Инга Видугирите, 'Петербургский текст русской литературы и Вильнюсский текст литовской литературы: еще раз об аналитическом потенциале концепции В. Н. Топорова',

būtų sieti su menotyrininkų aprašytu Vilniaus vaizdavimo kanonu dailėje ir fotografijoje¹⁵, kur miestas tampa „architektūros ir gamtos kentauru“, atsiduria „tarp kultūros ir natūros, miesto ir kaimo, civilizacijos ir nežabotumo“¹⁶. Tradiciją lemia pats Vilniaus peizažas: jame į urbanistinę aplinką nuolatos įsiterpia gamta¹⁷.

Trečia konceptuali prieiga prie Kunčino vaizduojamo miesto įgyvendinta Ingos Vidugirytės vadovaujamos grupės projekte „Vilniaus literatūra“¹⁸. Pirmas tokio masto skaitmeninės humanitarikos projektas Lietuvoje rėmėsi geokritikos metodais¹⁹, pirmiausia – Franco Moretti pradėta literatūros kartografavimo praktika²⁰. Šiais įrankiais tyrėjai perkėlė *Tūlos* Vilnių į žemėlapi, fiksuojantį tekste nužymėtą miesto topografiją bei personažo judėjimo braižomus maršrutus, atskirai aptartus projekto vykdytojų straipsniuose. Šiuose tyrimuose dominuoja prancūziška tradicija – Rolando Barthes'o, Michelio de Certeau, Michelio Foucault idėjos bei iš jų kylantis miesto studijų žodynas. Vidugirytė rėmėsi ankstyvuoju Barthes'u²¹, siūlančiu į judėjimą mieste žiūrėti kaip į eilėraščio skaitymą ar rašymą, kai žingsniai sujungia miesto vietas tarpusavyje, kaip eilėraštyje žodžiai susijungia į frazes ir sakinius, nuo kurių sekos priklauso eilėraščio prasmė. Pasitelkusi

---

Literatūra. Rusistica Vilnensis, № 55 (2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 7–16. Autorė sutinka, kad Kunčino *Tūla*, kaip ir Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*, galėtų būti aptariamai kaip Vilniaus teksto romanai, tačiau ne visos daugiakalbės Vilniaus literatūros, bet būtent lietuvių literatūros, kurioje jie iš tikrųjų tapo atsaku į svarbiausią miesto istorijos įvykį – tapimą lietuviška Lietuvos sostine XX a. viduryje (analogiškai formavosi Toporovo aprašytas Peterburgo tekstas, buvęs atsaku miesto atsiradimo istorijai).

- 15 Mikalojus Vorobjovas, *Vilniaus menas*, Vilnius: VDA leidykla, 1997; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Versus aureus, 2013.
- 16 Vidas Poškus, *Nedingęs Vilnius: miesto akupunktūros*, Vilnius: Tyto alba, 2016, p. 13.
- 17 Tomas Sakalauskas, *Missa Vilnensis: susitikimai su Vilniaus kūrėjais*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 33.
- 18 Projekto „Literatūros geografija: tekstų teritorijos ir vaizduotės žemėlapiai“ autoriai: Inga Vidugirytė-Pakerienė, Laimonas Briedis, Taisija Laukkonėn, Julija Snežko, Vilniaus universitetas, 2014. Projekto svetainės prieiga internetu: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=139 [žiūrėta 2019 07 11].
- 19 Žr.: Bertrand Westphal, *Geocriticism*; Robert T. Tally Jr., *Spatiality*, New York: Routledge, 2013.
- 20 Franco Moretti apskritai literatūros istorijos tyrimams siūlo vizualinius įrankius – grafikus, žemėlapius, medžius. Žr.: Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for Literary History*, New York: Verso, 2007.
- 21 Roland Barthes „Semiology and Urbanism“, in: Roland Barthes, *The Semiotic Challenge*, New York: Hill and Wang, 1988, p. 191–202.

šià analogijà, Vidugirytė siekė perprasti Kunčino, Ričardo Gavelio ir Antano Ramono herojų žingsniais kuriamą Vilniaus sintaksę, perskaityti maršrutus ir atkurti pasakojimą, dėliojamą miesto fragmentų sekoje²². Julija Snežko, lygindama tų pačių autorių kuriamas miesto reprezentacijas, rėmėsi de Certeau priešprieša tarp panoraminio ir gatvės lygio žvilgsnių ir tyrinėjo su tuo susijusią galios problematiką²³. Abi tyrėjos taip pat pasitelkė teksto kaip Edwardo W. Soja'os „trečiosios erdvės“²⁴ koncepciją, kurią geokritika perėmė iš kultūrinės geografijos, Foucault heterotopijų sąvoką²⁵ bei Peterio Turchio pasiūlytą rašytojo-kartografo figūrą²⁶.

Taigi Kunčino *Tūlos* Vilniaus tyrimai, viena vertus, atskleidžia stiprų paties romano urbanistinį impulsą, iš pat pradžių kreipusį tyrinėjimą miesto studijų link, ir, kita vertus, rodo, kad judėjimas šia kryptimi pasiekė ribą: paskutiniai tyrimai, peržengę literatūros analizės ribas, sustingdo romano siužetą žemėlapiuose, maršrutų kreivėse, panoramose ir kitokių perspektyvų vaizduose, ignoruojančiuose laiko tėkmę ir iš principo laikinę literatūrinio pasakojimo prigimtį. Šio straipsnio pagrindinis tikslas – papildyti jau egzistuojančias *Tūlos* interpretacijas atskleidžiant sąsajas tarp tekstinės romano formos ir jame konstruojamos miesto erdvės išraiškos, taip parodant, kaip šiame romane įtekinamas Vilniaus miestas. Kadangi Kunčino kuriamam miesto įvaizdžiui būdingas kartografinis tikslumas, jame dominuoja vaikščiojimas ir kitos miesto bei jo erdvės patirtys, daroma prielaida, kad šie miesto aspektai turi atsispindėti romano tekstinėje sąrangoje. Be to, remiantis esminiu geokritikos principu laikyti miestą savitu intertekstiniu dariniu, kuriu įvairių medijų priemonėmis, straipsnyje siūloma svarstyti Kunčino miesto teksto santykį su vizualiaisiais intertekstais, iki šiol nesulaukusiais tyrėjų dėmesio.

22 Inga Vidugirytė, Vilnius: „Mapping Literature – Reading City Text“, in: Clément Lévy, B. Westphal, *Géocritique: État des lieux / Geocriticism: A Survey*, Limoges: PULIM, 2014, p. 252–258.

23 Julija Snežko „Гетеротопии Вильнюса в современном литовском романе: панорама как пространство Неповседневности“, in: Инга Видугирите, *Гетеротопии: миры, границы, повествование*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 264.

24 Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Cambridge, Mass.: Blackwell, 1996, p. 1–6.

25 Michel Foucault „Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias“, in: Neil Leach, *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*, New York: Routledge, 1997, p. 330–336.

26 Žr. Peter Turchi, *Maps of the Imagination: The Writer as Cartographer*, San Antonio: Trinity University Press, 2007.

Toliau pateikiamos analizės metodologinis atspirties taškas yra herojaus ir pasakotojo žvilgsnio režimų kaita bei arti-toli dichotomija²⁷. Paprastai tai reiškia, kad nagrinėjamas žvilgsnis, tačiau geokritinė perspektyva, kurios laikomasi šioje analizėje, reikalauja įtraukti ir kitas jusles: taktilines, olfaktorines, akustines, skonio patirtis, kurios savo ruožtu orientuoja juslų kūną erdvėje, kurioje jis juda, ir todėl yra laikomos geografinėmis kompetencijomis²⁸. Pasakojimą grindžia erdvės ir laiko santykis, išskylantis optinių perspektyvų ir kitų juslinių miesto erdvės pagavų tinkle: erdvė pasirodo per judėjimą joje, o jis susieja erdvę ir laiką tarpusavyje. Čia geokritikos metodai atsiremia į tokių sričių kaip fenomenologija, erdvės filosofija ir miesto studijos apibrėžtis ir tyrimų metodus.

Pavyzdžiui, Kevino Lyncho mintį²⁹, kad fizinės ar vizualios detalės jungiasi į visumą individams juos susiejus į tam tikrus miesto įvaizdžius – maršrutus, mazgus, kampus, orientyrus, t. y. semantinį aspektą turinčias kategorijas, – paitelkia miestą kaip tekstą mėginantis „perskaiyti“ Barthes'as. Analogija tarp miesto ir teksto įsitvirtina ir de Certeau kasdienių miesto praktikų aprašymuose. Jis laiko vaikščiojimą elementariausiu miesto patyrimo būdu ir pabrėžia ryšį tarp miesto erdvių naudojimo (vaikščiojimo) ir miesto istorijų pasakojimo skaitant ir rašant³⁰. Taip įkūnytą subjektyvią miesto patirtį de Certeau vadino

27 Metodologiniu požiūriu de Certeau žvilgsnio režimų opoziciją papildo Panoptikono modelis. Panoptizmas – privilegijuota žiūra, susijusi ne tik su racionalių funkcijų palaikymu, bet ir su pasakojimo specifika. Tik vienu atveju ši žvilgsnio struktūra funkcionuoja kaip architektūrinė sąranga, ardanti „matyti-būti matomam“ perskyrą, kitu – kaip „artima-tolima“ opoziciją išryškinanti pasakojimo technika. Literatūroje ši „dieviška“ perspektyva dažnai priskiriama XIX a. romanuose paplitusiai visažinio pasakotojo instancijai (Plg. Nijolė Keršytė, *Pasakojimo pramanai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 337–347). Naratologijoje tokią asimetriją žymi fokusuotės sąvoka – požiūrio taškas, iš kurio liudijami pasakojimo įvykiai. Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 237–242; Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2001, p. 98.

28 Bertrand Westphal, *op. cit.*, p. 132–133.

29 Lynchas siūlo maršrutus laikyti kūno susiejamais naratyviniais vienetais, o mieste aptinkamus objektus grupuoti pagal jų junglumą: rajonus (*districts*) – erdvines konfigūracijas, maršrutus (*paths*) – naratyvinius vienetus, mazgus (*nodes*) – objektus, struktūruojančius maršrutus, orientyrus (*landmarks*) – fizinius orientuojančius objektus bei maršrutus nutraukiančius kampus (*edges*) – trikdžius, kliūtis. Žr. Kevin Lynch, *op. cit.*, p. 50–55, p. 81–84, p. 101–104.

30 Žr.: Roland Barthes, „Semiology and Urbanism“, p. 191–202; Michel de Certeau, „Walking in the City“, in: Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Los Angeles: University of California Press, 2002, p. 93–95, Robert T. Tally Jr., *Spatiality*, p. 100.

poetine³¹, ėjimui priskyres funkciją jungti skirtingas miesto vietas visai taip pat, kaip skaitymas ir rašymas jungia bei aktualizuoja tekstą sudarančias reikšmes. Skaitantis žvilgsnis ir žingsniai čia pasirodo esą skirtingi veiksmai ir erdvės patyrimo būdai, bet jie papildo vienas kitą ir sudaro miesto patirties ir orientavimosi jame praktiką. Analizės seką, kai nuo žvilgsnio pereinama prie žingsnių, o nuo pastarųjų – prie orientyrų ne tik mieste, bet ir romano struktūroje, diktuoja ir pats tekstas. Pagrindinio veikėjo maršrutuose sumezgami mazgai tampa siužetiniiais, kompoziciniais mazgais ir vaizduojamo miesto objektai virsta pasakojimo orientyrais.

Miesto tekstas plačiąja prasme – tai autorinė realaus, istorinio miesto reprezentacija, kurianti tarpinę „trečiąją erdvę“³², kur susitinka, dera, konfliktuoja ir persidengia įvairios tikrovės dimensijos: realūs faktai ir žmonės, vaizduotės įvykiai ir fikciniai herojai, miesto mitai, legendos ir literatūriniai pasakojimai. Čia veikia intertekstualumas: susijusi su erdve, diskursą apie ją sudaranti ir taip ją formuojanti intertekstinė grandinė. Geokritika plečia intertekstualumo sampratą: čia laikoma, kad tekstas sąveikauja tiek su fiziniėje realybėje esančia vaizduojama vieta, tiek su tekstų, susijusių su ja, korpusu, o kartu aktyviai prisideda prie šios vietos kūrimo³³. Rašytojas kaip aplinkos veikiamas kūrėjas kuria pasakojimą ir pasaulį, kurį suvokėjas rekonstruoja siedamas įsivaizduojamas vietas su tikromis, kaip užduoda tekstas, ir taip suteikia prasmę tiek erdvę reprezentuojančiam tekstui, tiek jame reprezentuojamai erdvei³⁴.

Vilniaus erdvės patirtis žvilgsniu

Bendrai romano pasakojimo būdas implikuoja pirmojo asmens arba vidinę fokusuotę³⁵, nes įvykiai liudijami iš veikėjo požiūrio taško. Miesto vaizdavimui būdingas juslinis matmuo reiškiasi veikėjo žiūra ir jos variacijomis, kai suvokėjas tai panardinamas tarp miesto sienų, tai, pasikeitus personažo optikai, iškeliamas į panoraminį aukštį. Pirmuoju būdu miesto vaizdinys kuriamas kartais

31 Michel de Certeau, *op. cit.*, p. 93, 105.

32 Edward W. Soja, *op. cit.*, p. 1–6.

33 *Ibid.*, p. 120, 132–133.

34 Robert T. Tally Jr., *Spatiality*, p. 80, 85.

35 Gérard Genette, *Narrative Discourse*, New York: Cornell University Press, 1980, p. 189.

artimu („nudūręs akis į sueižėjusį šaligatvį“³⁶), kartais – tolimu, bet vis tiek gatvės lygį apibendrinančiu („koketišrame vasarnamio stiliaus barake“, 93) žvilgsniu, tuo tarpu protagonistui pakėlus akis šiaip jau horizontali matymo kryptis virsta vertikalia.

Antrasis būdas keičia matymo lauką, nes fiksuoja panoraminę perspektyvą („anapus Vilnelės slėnio mėnesienoje stūksojo sustingęs priemiestis su Vizitičių kupolu ir balkšvais griežtojo kalėjimo korpusais“, 82; „dar vieną panoramą atradau [...] Belmonto miškai [...], Markučių kalvos, o pirmam plane – senas depas...“, 114). Šioji optika pakylėja iki abstraktaus lygmens, stebintįjį prilyginant kartografiui arba miesto planuotojui³⁷, o pačią reprezentaciją – žemėlapiui. Kartu šis atstumas išreiškia racionalią, privilegijuotą, panoptinę regą, sudarančią sąlygas vertikaliam, prasiskverbiančiam žvilgsniui. Turinio plotmėje tai pasireiškia tada, kai, užuot liudijus iš įvykio vietos, pakylama iki panoraminio, bendresnio reprezentuojamo miesto vaizdinio, ryškinančio topografinių taškų tarpusavio santykį („pro šunturgį, vaistinę, žuvies ir batų krautuves leidžiوسي pas tave [...] išnyru ant ledinio Vilnelės kranto“, 6–7).

Pakilimas virš kasdienybės, kai suvokiamas miesto mastas, ryškina santykinius dydžius ir atstumus, taigi, yra orientuojantis vaizduojamame mieste. Kita vertus, tai svarbu ir tam, kaip suregztas pasakojimas. *Tūloje* ši asimetrija susijusi su pasakojimo strategija: iš laiko perspektyvos, t. y. „dabar“, kalbantis pasakotojas iš principo yra ir veikėjas „tada“. Nors dažniausiai romane fokusuojantis veikėjas liudija iš įvykio vietos, kartais jis pakyla virš miesto („stačiom akim žvelgiau į suodžiais apkritusį miestą, aptrauktą tinklais, pristatytą radarų, draudžiamųjų ženklų, užkardų ir visokiausių kliūčių, nualintą liūdno gyvenimo, bet vis tiek besotį, alkaną, godų ir žiaurų miestą“, 40). Taip aprėpiamas ne tik vaizduojamas miestas, bet ir pasakojimas. Privilegijuota pasakotojo-stratego perspektyva atskleidžia bendresnį pasakojimo planą: erdvėje, pilnoje draudimų, užkardų, kliūčių, laimingas pasakojimas (i. e. *hepiendas*) negalimas.

Personazo patirtyje egzistuoja ir trečias matymo būdas, jungiąs pirmąją ir antrąją perspektyvas – taip regimos bažnyčios („bažnyčios, jos bent priverčia tave užversti galvą į viršų, o viršuje visados dangus“, 17). Bažnyčioms būdinga vertikali architektūrinė dimensija siejama su Tūla ir vertinama kaip simboliškas

36 Jurgis Kunčinas, *Tūla*, Vilnius: LRS leidykla, 1993, p. 27. Toliau cituojant šį kūrinį skliausteliuose nurodomas puslapis.

37 Michel de Certeau, *op. cit.*, p. 91–93.

žvilgsnį į dangų – „aukštesnes vertybes“³⁸. Tačiau žvilgsnį iš apačios į viršų bei jo kuriamą atstumą tarp personažo ir jo regimo objekto galima vertinti ir kaip metaforinį nuotolį, ryškinantį svetimumo, atokumo, nepakankamumo leitmotyvus, reikšmingus ir romano turiniui, ir formai. Pasakojimas sudaro įspūdį, jog pagrindinio veikėjo santykis su Tūla komplikotas, punktyrinis, neišbaigtas. Pirmiausia, nors kartais pasakojimui būdingas antras asmuo, ir jis turi adresatą („Kalbék man“, „sakyk man, Tūla“, 5), šis pokalbis menamas: dialogas neįmanomas dėl atstumo kalbėjimo veiksmo erdvėje ir laike – kalbančiojo mylimosios, į kurią jis kreipiasi, nebėra. Antra, retrospektyviame pasakojime pirmuoju asmeniu kaskart pasakotojui priartėjus prie Tūlos temos, ją nustelbia kiti prisiminimai („pasakoju jau ne apie Tūlą“, 11; „pasakodamas apie Tūlą prisiminiau Ceciliją Perelštein“, 22). Trečia, pasakojime personažas stebi Tūlą per fizinį atstumą, ar regėtų ją mieste („Tūlą pamatydavau nebent iš tolo“, 31), ar jau pasitelkęs ekstrasensoriką stebėtų ją kaip šikšnosparnis mylimosios kambario palubėje („budžiu palubėje virš tavo negilau guolio“, 8). Taigi jokių atveju, net ir prisimenant laikus Tūlai esant, dviejų žmonių komunikacinis aktas neįvyksta („Tūla! – šaukdavau aš širdyje“, 31). Nuolatinės stokos nuotaikos prislopsta epizoduose iš savaitės su Tūla, tačiau nesusikalbėjimo momentai („atsitrauk, tarsi saké jos nugara“, 76), kaip ir bloga nuojauta („nepuoselėjau jokių iliuzijų, kad tai tęsis“, 69; „žinojau, kiekvieną akimirką jau galiu ją prarasti“, 75) lydi net ir tada. Formaliai atstumas romane svarbus, nes pažymi šių santykių nutolinimą laike, o kartu palaiko įspūdį apie Tūlos personažo schematiškumą, charakterio neapibrėžtumą bei pasakojimu kuriamą jos nerealumo įspūdį. Galų gale ir savaitė su Tūla aprašoma lakoniškai, ypač lyginant šį fragmentą su kitais, žymiai detaliau atpasakojančiais, regis, neesminius įvykius.

Be jau minėtų, romanas siūlo ir daugiau miesto perspektyvų bei jų išraiškos būdų. Pirmasis susijęs su tekste nuolat iškylančia Bernardinų bažnyčios figūra, formuojama per matymo–nematymo dinamiką. Bernardinų bažnyčios regimybė veikia panašiai kaip Eifelio bokštas Barthes'o aprašytame pavyzdyje³⁹: yra matoma iš tinkamo atstumo ir slepiasi pernelyg priartėjus. Tik dėl nuotolio regimas ir atpažįstamas objektas patenka į akląją zoną, kai tik personažas atsiduria visiškai greta jo, Tūlos namuose, todėl aplink esanti miesto erdvė lieka tarsi

38 Violeta Davoliūtė, *op. cit.*, p. 62.

39 Roland Barthes, *The Eiffel Tower and Other Mythologies*, New York: Hill and Wang, 1979, p. 4.

nematoma („tik taip retai mudu pro tuos [Tūlos – GB] langus pažvelgdavom“, 12). Vietoje to aktyvuojamas žvilgsnis į mylimąją („savaite [...] nepaleidom vienas antro nei iš akių“, 69). Šitaip artikuliuojamas kintantis matymo laukas – ne tik specifinio Kunčino prozos stiliaus bruožas, bet ir teksto sąrangos bei turinio dėmuo. Antroji (alternatyvi dominuojančiai) vaizdavimo priemonė supriešina tarsi žmogaus akimis matomą vaizdą su vizualia/grafine miesto reprezentacija: „Betoninis tiltelis, vienuolynas, vandens apsaugos sargybos būstinė netoli Malūnų gatvės – visas šitas kvartaliukas amžinai įsirežęs ne tik mano atmintyje, bet ir Kamarausko akvarelėse, miesto topografiniuose ir kariniuose planuose“ (68)⁴⁰.

Romane apstu ir į kitus žmogaus pojūčius orientuotų vaizdavimo strategijų. Įvairūs pustoniai ryškėja su uosle bei lytėjimu susijusiuose fragmentuose, kai atgaminamas platus Užupio kvapų diapazonas, dvelkiantis „suodžiais, pamuilėm, katšūdžiais ir vos vos – Užupio alyvom“ (9) ar „alum ir urinu“ (82), taip pat kai perteikiamas ankstyvam pavasariui būdingas lauko ir patalpos kontrastas – „drungno atodrėkio“ ir „Ryto – šilumos ir ramybės salelės [...] perdrėkusiam mieste“ (54). Šios juslinės patirtys traktuotinos kaip protagonisto panardinimas mieste ir liudijimas iš įvykio vietos. Kitokiu kursu kreipia veikėjo „gebėjimas“ naktį virsti šikšnosparniu. Pirmiausia, jis įgalina žvilgsnį iš viršaus. Antra, suteikia papildomų charakteristikų romane atkuriamų miesto patirčių skalei. Metamorfozė ne tik plečia žmogiškojo miesto pažinimo ribas⁴¹, bet ir tampa alegorine figūra. Kadangi pasakojime gebėjimas virsti naktiniu žvėreliu sutampa su personažo gydymu psichiatrinėje ligoninėje, skrydis per Užupį iki Tūlos ir jo metu perteikiama ekstrasensorinė patirtis gali būti traktuojama kaip virtuali kelionė. Nors ji vaizduojama kaip reali – įspūdį kuria veikėjo atmintyje kylantis realistiškas maršruto aprašymas, iš tiesų vyksta nakčiai užrakinto 2-ojo skyriaus paciento vaizduotėje („neriu į tamsą ir skaudžiai atsimušu į langą“, 8). Trečia, ši figūra gali būti suprantama kaip paralelė tarp klejojimo ir klajojimo. Interpretaciją palaiko Kunčino poetikai būdingas dokumentinio pasakojimo bei vaizduotės šėlo lydinys, žaidimas realybės ir fikcijos paribyje.

40 Su kitomis medijomis kuriamas teksto ryšys plačiau aptariamas skyriuje „Orientyras romano erdvėje ir laike“.

41 Violeta Davoliūtė, *op. cit.*, p. 62.

Žingsniais užrašyti maršrutai

Nors pagrindinio veikėjo sąsaja su paryžietiška *flâneur* tradicija sąlygiška, jis turi ir naudojasi pagrindinėmis vaikštūno kompetencijomis – geografiniu ir demografiniu miesto išmanymu⁴². Vilniaus pažinimas leidžia laisvai dreifuoti mieste, artikuliuojant koordinates, jusliškai tyrinėjant aplinką, fiksuojant patirtis ir vaizdinius, reflektuojant („Nežinau, ar galiu mylėti miestą, kuriame patyriau tiek [...] nesėkmių. Užtat pažinau jį tiek, kiek man buvo lemta“, 29). Taigi pasakojimas neapsiriboja personažo žiūros tašku, svarbi ir jo kūno galimybė vaizduojamą erdvę patirti taktiliškai – t. y. žingsniais („naujais sandalais trypiu drėgną ‚Rotondos‘ cementą“, 156).

Nagrinėjant miesto patirties fiksavimą žingsniais pasitarnauja dviguba skaitymo-rašymo galimybė: personažui einant vaizduojamu maršrutu ir jį paraleliai apmąstant, skaitytojas įkandin keliauja tekstu kaip veikėjo sąmonės turiniu, jo atkuriamais miesto vaizdiniais ir patiriamais pojūčiais. Suvokėjo patirtyje tai pasireiškia kaip realiu laiku vykstanti kelionė, o kartu tokiu būdu atsiskleidžia literatūros kaip trukmės kategorija paremta imitacijos meno prigimtis⁴³. Taip penktajame romano skyriuje aprašoma kelionė iš vieno mazgo – bičiulio buto Klinikų gatvėje, kur nakvojo protagonistas, keliaujant ligi kito – Olandų gatvėje esančios užėigos, kur jis numato atsipagirti (54). Visgi maršrute įvyksta pertrūkis, veikėjui spontaniškai nusprendus aplankyti buvusią žmoną ir vaiką (55). Išprašytas po konflikto jis vėl atsiduria gatvėje ir leidžiasi ne tik į kelią, bet ir į žmonos komentaro išprovokuotus kelių puslapių prisiminimus bei apmąstymus apie bastūno gyvenimo būdą (60–64). Pasiektas tikslas – „Ryto“ gastronomas – netampa paskutine stotele. Kartu su ten sutiktu de Goliu pramintu sugėrovu personažas mezga naujus mazgus: taksi vyksta į Klaipėdos gatvę skolintis pinigų tolimesnei puotai, tada – į Parodų rūmų kavinę, kur pirmąkart sutinka Tūlą. Ir tik kurį laiką ją sekęs veikėjas galiausiai atsiduria merginos namuose. Jei kelionės nuo Parodų rūmų iki Tūlos namų aprašymas teužima porą puslapių (67–68), epopėja iki lemtingo susitikimo – vienuolika (54–65). Čia detalai aprašoma pagrindinio herojaus diena, pojūčiai, požiūris, biografijos detalės. Taip suvokėjas

42 Jekaterina Lavrinec, „Miesto choreografija: slampinėtojos (flâneuse) žvilgsnis“, pranešimas Vilniaus universiteto Lyčių studijų centro seminare, 2011 04 13.

43 Gotthold Ephraim Lessing „Laokoonas, arba Apie tapybos ir poezijos ribas“, in: Mina fon Barnheltn, Emilija Galoti, *Laokoonas*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 171–349.

supažindinamas su personažu, o kartu ši vaizdavimo strategija priartėja prie realaus laiko: leidžia įsijausti į struktūriškai romanui svarbios ištraukos – susitikimo su Tūla – trukmę ir nuotaiką.

Veikėjo žingsniais apibrėžiamų erdvinių formų seka sudaro nagrinėjamo teksto siužeto sluoksni. Personažo judėjimas atveria miesto objektus jo patirčiai, o kartu susieja šiuos paskirus vienetus į vientisą maršrutą, tampantį pasakojimu. Taigi žingsnius užrašo protagonisto kūnas, tačiau juos aktyvuoja jo vizualinė arba kita patirtis, t. y. perskaitymas. Todėl miestas integraliu tampa tik išpildžius abi sąlygas: kai jo dėmenis erdvėje susieja judantis kūnas, o matantis žvilgsnis tai pateikia kaip miesto vaizdinį („pro šunturgį, vaistinę, žuvies ir batų krautuves leidžiuosi pas tave, leidžiuosi ir išnyru ant ledinio Vilnelės kranto, o visa senoji miesto dalis, mėnulio nutvieksta, iš tikrųjų panaši į seną miesto planą“, 6). Pasakojimo procesui analogiška gali būti tiek minėta erdvių ir vietų jungimo technika, pasireiškianti kaip objektų konfigūracija, tiek kartografinis jos vaizdavimas. Taip yra ne tik todėl, kad žemėlapis pasakoja istoriją⁴⁴, bet ir todėl, kad erdvinių vienetų jungimas ir patirtis literatūroje yra laikiniai ir turi jiems būdingą sintaksę.

Pagaliau protagonisto žingsniais fiksuojamas atstumas tarp miesto objektų susieja juos ir tampa svarbus greta optinės aprėpties kuriant vaizduojamo miesto erdvinę logiką. Be to, tokiu būdu personažas įsirašo į miesto tekstą: vienas vietas aplenkdamas, kitas aktualizuodamas⁴⁵ personažas užsiima tam tikra taktika, nukreipta prieš sovietmečiu primestus normatyvus. Veikėjo maršrutai atsiranda kaip priešingi vektoriai iš viršaus nuleidžiamoms kasdienio judėjimo trajektorijoms ir nesutampa su funkciškai apibrėžtais miesto ritmais⁴⁶. Užtuot išmatuojami socialiniais asmens vaidmenimis ar būtinybe, šie maršrutai veikiau tampa poetiniais-kontempliatyviais: ne dirbti, mokytis, eiti į krautuvenę, bet būti ir suprasti („Kurių galų aš vėl atsibasčiau į Užupį [...]? Kad rasčiau įvairiausių dingsčių pateisinti klaidžiojimus po kiemus, kapines, šlaitus, pusrūsius ir užkaborius? Gal čia iš tikrųjų slypi manojo dvasinio paveldo dalis?“, 25). Ši tradicine produktyvumo samprata neparemta, tiek sovietinei, tiek protestantiškajai darbo etikai nepaklūstanti laikysena – egzistencializmui artimesnis diskursas, susijęs su gyvenimu, o ne pragyvenimu, būtimi, o ne buitimi. Dėl to herojaus trasose

44 Peter Turchi, *op. cit.*, p. 3.

45 Michel de Certeau, *op. cit.*, p. 93, 102.

46 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Oxford: Blackwell Publishing, 1991, p. 80–92.

ignoruojami struktūriniai, režimą reprezentuojantys objektai, bet įtraukiamos alternatyvios arba heterotopinės erdvės: Bernardinų ir Drugelių kapinės, „kvaiklių namai“, kalėjimas, bohemiškos kavinės, Užupis⁴⁷.

Kunčino Užupio vaizdavimo strategijos siejasi su paties teksto organizavimu. Nors romane artikuluojamą teritoriją kuria detalus topografinis išdėstymas, jis nėra savipakankamas. Tam, kad objektai įgytų prasmę, jiems reikalingas aktyvavimas – miestas turi atsidurti personažo patirtyje. Vadinasi, kad vieta egzistuočiau ne tik kaip vietovardis, ji turi būti inkorporuota į personažo maršrutą ir/arba patekti į jo akiratį, t. y. būti aktualizuota jusline patirtimi. Vis dėlto vaizduojamoje erdvėje veikėjas juda ne tik atstumu, bet ir laiku. Priešingai turiningai išskylančiais nuosekliais topografijai, romano struktūra ne tokia skaidri. Pasakojimas pasižymi dviguba maniera: tai – pasakotojo atsiminimų ir dialogo su įsivaizduojamu pašnekovu, Tūla, mišinys, kur dera būtojo ir esamojo laiko perspektyvos. Naratyvui būdingas nepastovus eiliškumas, šuoliai laike, su dabartimi derinamas retrospektyvus žvilgsnis. Pasakojimo dinamiką kuria ne tik topografinių taškų matymas ar jungimas judėjimu, bet ir jų suaktyvinimas prisiminimuose. Taigi čia ir dabar patiriamas miestas nuolatos persidengia su veikėjo reminiscencijomis. Kadangi miestovaizdis protagonisto atmintyje glaudžiai susijęs su buvusia mylimąja, Vilniaus objektai tampa pretekstu papasakoti ir apie ją.

Personažas mėgina paversti miestą savo erdve, ją prisijaukindamas individualumu, vietas siedamas su asmenine patirtimi, prisiminimais apie Tūlą⁴⁸. Tokią perspektyvą galima papildyti idėja, kad bet koks miesto erdvių išnaudojimas žmogiškoms reikmėms priskirtinas urbanistinėms iš apačios kylančioms taktikoms⁴⁹. Be to, tai galima interpretuoti ir fenomenologiškai, mat žingsnių ir patirčių tankis leidžia ne tik įsirašyti į miesto audinį, bet ir jusliškai pasisavinti erdvę, paverčiant ją sava⁵⁰. Romane ši prijaukinta ir aproprijuota terpė sutampa su Užupio rajonu⁵¹ – nesisteminė, alternatyvia, heterogeniška kultūra („čia laikomos purvinos vištos, ardomi ir vėl sudedami motociklai, čia varomas ir parduvinėjamas cukrinis samagonas, čia kasdien bent milimetru pastorėja kultūrinis

47 Visa *Tūlos* siužetinės plotmės heterotopijų paradigma išskleista Giedriaus Genio magistro darbe. Giedrius Genys, *op. cit.*, p. 25–38.

48 Violeta Davoliūtė, *op. cit.*, p. 63.

49 Michel de Certeau, *op. cit.*, p. 96.

50 Maurice Merleau-Ponty, *Akis ir dvasia*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 46–49.

51 Julija Snežko, *op. cit.*, p. 264.

sluoksnius (ar koks kitoks)“, 23). Tuo tarpu personažo buvimo būdas atitinka jo gyvenamojo arealo savybes: personažas tampa maištingų paribių – heterotopijos – vietininku, geografiniu požiūriu atsiduriančiu anapus upės, o vertybiniu – anapus galios struktūros.

Orientyrai romano erdvėje ir laike

Dalis tekste fiksuojamų miesto objektų (pvz., senoji gaisrinė) minimi syki kaip atsitiktiniai ir toliau pasakojime nefigūruoja. Tuo tarpu reikšmingos, dažnai tekste akcentuojamos vietos romane funkcionuoja kaip orientyrai ir numano intratekstinius ryšius tarp jų bei tolimesnės kūrinio plėtotės. Pvz., Vasaros gatvės psichiatrijos ligoninė, kur vėliau pateks protagonistas; pradžioje iš tolo, vėliau iš vidaus regimas Vizitiečių ansamblis; geležinkelis, punktyriškai žymintis veikėjo kelionę į Baltarusiją ir Ukrainą. Tačiau dažniausiai tekste artikuliuojamas ir turiningai esmine vieta paverčiamas kvartalas, apimantis Bernardinų ansamblį bei kitoje Vilnios – Senamiesčio ir Užupio riboženklio – pusėje esančius Tūlos namus. Šie objektai lokalizuojami romano pradžioje, nurodant tikslias koordinatas: „gyveno tarp dviejų tiltelių – dengto modernaus, vedančio į buvusio Tūlos instituto duris, ir funkcionalaus betoninio, ties senuoju Bernardinų vienuolynu“, „name su absida“ (9). Vėliau jie išlieka reikšmingi tiek kūrinio eigoje, tiek finalinėse scenose, kai Tūlos pelenai sugražinami į buvusius namus (194). Šiame kontekste „prirašytas“ Tūlos personažas virsta atsvara nomadiškam protagonisto gyvenimo būdui, o jos kambarys – vienintele, nors laikina, namų statuso verta vieta („parvirtau ant jos žemo guolio ir pareiškiau: niekur iš čia neisiu!“, 69). Tuo tarpu Tūlos personažas tampa aiškiu pasakojimo centru⁵², kai yra susiejamas su miestovaizdžiu.

Tarp daugybės Vilniaus vaizdinių dažniausiai išskyla Bernardinų bažnyčia – nuolat protagonisto regos lauke atsiduriantis, iš įvairių miesto vietų matomas orientyras, savotiškas reprezentuojamojo Vilniaus centras („saulėtą dieną mirgėdavo visas vos užmatomas miestas, bet akys pačios tučtuojau susirasdavo raudoną Bernardinų bokštą“, 12). Bernardinų bokštas metonimiškai atstovauja ir didesnę vienetą – minėtą kvartalą, apimančią Bernardinų ansamblį ir Tūlos namus

52 Mindaugas Grigaitis, *Rašymų įvairovė Broniaus Radzevičiaus, Ričardo Gavelio ir Jurgio Kunčilo romanuose*: daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012, p. 110.

(„kol neišvydau spinduliuojančio miesto lovio su tamsiai raudonais Bernardiniais [...]. Tavo namų, Tūla, nesimatė iš ten, ilgojo vienuolyno irgi, – juos užstojo kiti mūrai [...]. Tik nujaučiau juos visai netoli“, 112). Ši jungtinė vieta įgyja centrinę poziciją ne tik miesto, bet ir viso romano atžvilgiu. Tiek turinio prasme joje koncentruojamos svarbiausios scenos, tiek sąrangos – ji tampa orientuojančiu bloku visoje kūrinio struktūroje. Ja įreminamas – ir pradedamas, ir baigiamas – pasakojimas apie Tūlą. Pirmajame dialogo su Tūla forma apipavidalintame skyriuje nurodomi pagrindiniai kvartalo objektai – Bernardinų sienos, bokštai, Vilnelė, nedengtas tiltas, „tavo [Tūlos – GB] būstas“ (5–8), bei, anot pasakotojo, „braižomas topografinis žemėlapis“ (įvardijant netoliese esančius objektus – Bekešo, Panoniečio kalną, Bekešo bokštelį, 5–6). Antrajame skyriuje Tūlos figūra jau aiškiai lokalizuojama: „anuo metu Tūla gyveno tarp dviejų tiltelių – dengto modernaus, vedančio į buvusio Tūlos instituto duris ir funkcionalaus, betoninio, ties senuoju Bernardinų vienuolynu“ (9). Apskritai pasakojimo eigoje penkis kartus pakartojama, kad protagonistas įrašė Tūlos vardą Bernardinų bažnyčios viduje. Negana to, greta liepsnojančios gotikos Šv. Onos bažnyčios prisiglaudusią su ugnimi ar krosnimi lyginamą Bernardinų bažnyčią personažas retrospektyviai suvokia kaip ženklą, pranašaujantį su liepsnomis susijusią tragišką mylimosios lemtį. Romano finale jis perkelia jau mirusios Tūlos pelenus iš Pagudės miško į jos buvusį kambarį, įmūrydamas urną jo grindyse (191–194). Tokiu būdu sujungiami du įvaizdžiai – Tūlos namo kaip kapavietės ir Bernardinų bažnyčios kaip epitafijos su jame įamžintu Tūlos vardu.

Paralelinį ryšį tarp Bernardinų ansamblio kaip centrinės romano vietos ir Tūlos kaip centrinės figūros formuluoja pasakojimas („visas šis neįtikojamas pasaulėlis siejasi tik su Tavim, Tūla, ir Bernardiniais“, 6). Kaip pasiklysti neleidžiantis Bernardinų bokštas padeda protagonistui naviguoti nelyginant miesto gairė, taip ir buvimas su Tūla aprašomas kaip tam tikras susiorientavimas – „Buvom tik kažkur pasimetę... Dabar štai susiradom, – pasakė ji“, 71). Kita vertus, Tūlos figūra lokalizuojama ne tik erdvėje, bet ir laike – „anuo metu Tūla gyveno tarp dviejų tiltelių“ (9), kas pasakojime nužymi takoskyrą tarp „tada“ ir „dabar“. Tokiu būdu prisiminimų forma konstruojamas pasakojimas, kur pasakotojas „dabartyje“ pasakoja apie save kaip herojų „praeityje“, paverčia Tūlos įvaizdį atskaitos tašku laike, ką tvirtina ir pagrindinio herojaus asmeninė istorija, datuojama etapais iki Tūlos ir po jos („su Tūla, be Tūlos, dar nepažįstant Tūlos, o ir paskui“, 10). Tai pasireiškia ir formaliam pasakojimo lygmenyje: Tūlos figūra tampa pasakojimą

sudarančių prisiminimų centru, stabilizuojančiu laiko šuolius. Be to, laikas su šiuo įvaizdžiu siejamas ne tik struktūriškai, bet ir lyriškai („laikas, įstrigęs tarp Tūlos šonkaulių, pakibęs anų laikų voratinkliuose, įsisukęs į jos siūlų ir adatų dėžutes, jos suknių ir švarkelių klostes“, 10).

Šiame etape ryškėja formali pasakojimo technika: romanas organizuojamas kaip kelionė erdve (namų neturintis personažas vaikšto ir mato Vilnių) ir kelionė laiku (vaikščiojimas po Vilnių sukelia herojaus prisiminimus apie Tūlą). Joje kelią rodo Bernardinų bažnyčia, žvilgsniui atsidengianti su sąlyga, jog nuo jos nutolta per pakankamą atstumą. Kita vertus, ji veikia ir kaip herojaus atsiminimus, o kartu ir pasakojimą struktūruojantis, su mylimąja susijęs miesto centras („į šitą vietą mane traukė jau tada, kai aš dar ničnieko nežinojau [...]. [...] buvau šį tą girdėjęs, bet nenujaučiau tikrųjų adresų. Dabar bent žinau, ko čia nejučia atklystu [...]. Tūla, štai kas“ (29).

Vis dėlto Bernardinai veikia ne tik kaip navigacijos, bet ir kaip estetinis objektas. Šio, Tūlos namus ir Bernardinų ansamblių apimančio, kvartalo svarbą turiningai tvirtina personažo išgyvenimai, o struktūriškai – nuolatinis jų atkartinimas teksto pavidalu viduriniuose skyriuose, be to, ir vizuali artikuliacija romano priešlapyje – Valentino Ajausko iliustracijoje su užfiksuota kvartalo schema. Knygos pradžią ir pabaigą taip pat žymi dvi Užupio iliustracijos. Vadinasi, intratekstinį susietumą palaiko ir paratekstas⁵³. Be to, pačiame tekste taip pat atsiranda dvi nuorodos, mežgančios ryšį su kitos medijos tekstu – Juozapo Kamarausko akvarelėmis (68, 79). Santykis kuriamas susisaistant su specifiniu dailės žanru, peizažo rūšimi – vedutomis. Inžinierius ir architektas, Vilniaus miesto architektūros konservatoriaus pareigas ėjęs Kamarauskas vaizduodamas miestą ar jo fragmentus siekė ypatingo objektyvumo ir plėtojo miesto plano–vaizdo tipą, supažindindamas su detalio vietovės schema, paminklais, pastatais. Todėl jo akvarelės vertinamos tiek meniniu, tiek dokumentiniu aspektu⁵⁴, kaip atskleidžiančios

53 Paratekstas – ribinis teksto elementas. Paratekstualumas apibrėžia teksto santykį su jo dalimi, teksto ir jo paratekstinių fragmentų (antraščių, pratarmių, skyrių pavadinimų ir kt.) ryšį. Architektūrinis ryšys – tai teksto ryšys su žanru, kalbėjimo modusu ir pan. Žr.: Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 2; Irina Melnikova, *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 373–374.

54 Edita Povilaitytė-Leliugienė „Juozapo Kamarausko architektūrinis pasakojimas“, in: Rima Rutkauskienė, *Juozapas Kamarauskas: dailininko, inžinieriaus architekto kūrybinis palikimas Lietuvos dailės muziejuje*, Vilnius: LDM, 2016, p. 24–26.

miesto struktūrą prieš Antrąjį pasaulinį karą⁵⁵. Viena tokių smulkių Kamarausko akvarele lietuvių miesto planų (1929 m.) kaip tik pavaizduotas Kunčino minimas kvartaliukas kartu su visais romane fiksuojamais objektais. Yra jis ir ankstesniame miesto plane (1923 m.) dar su lenkiškomis gatvėmis, tačiau mažiau ryškus.

Nuoroda į Kamarauską ir dokumentiškumo sureikšminimas ryškina susisaistymą ne tik su vaizduojamąja daile, bet ir su dokumentiniu pasakojimu. Šis ryšys taip pat deklaruojamas romane vaizduojamą Vilnių nuolat lyginant su miesto topografiniais, kariniais planais (68) bei žemėlapiu („Savo pėdomis patišusiam sniege tarsi braižydamas šio kvartalo topografinį žemėlapi, [...], o visa senoji miesto dalis, mėnulio nutvieksta, iš tikrųjų panaši į seną miesto planą, kruopščiai nubraižytą“, 6–7). Bendrai mezgamas dialogas iškelia intermedialumo plotmę ir dokumentiškumo reikšmę. Tačiau šis miesto dokumentas – meninis, o jo žemėlapis – fenomenologinis, ir navigacija jame yra kūniška, priklauso nuo kūniškų, juslinių patirčių ir atminties. Personazo kūniškai atliekami, vaikštomi maršrutai tampa jo sąmonės suvokiniais, o atmintyje įsirašę pojūčiai – erdvinės miesto išraiškos aspektais.

Išvados

Vilniaus reprezentacijos *Tūloje* analizė atskleidžia sąsajas tarp fikcinės miesto erdvės konstravimo ir miesto romano sąrangos. Mat įvairios Vilniaus fiksavimo technikos romane yra reikšmingos ir turiningai, ir formaliai, nes skirtingos perspektyvos bei skirtingi buvimo mieste patirties būdai yra susiję ne tik su turinio plotme, bet ir su naratyvine forma. Pirmiausia, Kunčino proza išsiskiria tekste vaizduojamo veiksmo atvirumu – panoramine perspektyva. Tokia miesto regimybė leidžia pagrindiniam veikėjui pakilti iš konfliktinės erdvės turinio lygmenyje, o kartu apžvelgti vaizduojamą teritoriją, susieti maršrutus į visumą. Jei artimas gatvės lygio matymas leidžia maksimaliai išryškinti miesto tekstūrą bei perteikti jo patirtis, tai platus, privilegijuotas matymo laukas funkcionuoja ir kaip meta lygmuo – pasakojimo žemėlapis, kuriame vyksta veiksmas.

Tekste svarbios ir kitos joslės – uoslė, o ypač taktilika. Erdvinę romano logiką kuria ne tik personazo žvilgsnis, bet ir jo judėjimo trajektorija. Žingsniai

55 Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 86, 90.

tampa priemone, aktyvinančia taktilinį vaizduojamos erdvės patyrimą ir kartu sujungiančia vaizduojamo miesto objektus į bendresnę visumą. Žingsniais susiejami skirtingi vaizduojamo Vilniaus taškai sudaro didesnius junginius – maršrutus, o kartu žvilgsnio aprėptimi įsirašo kaip reprezentuojamos vietos planas.

Apibendrinant galima tarti, kad miestas, vaizduojamas romane, yra atminties, žvilgsnio, žingsnių ir kitų pojūčių lydinys. Viena vertus, jis pažįstamas kūnu čia ir dabar. Kita vertus, jis išskyla atmintyje susijęs su svarbiais įvykiais, šiuo atveju su meilės istorija, todėl kūrinys yra meilės romanas. Trečioji plotmė apima Vilnių vizualinėje vaizduotėje. Miesto schema, gebėjimas įsivaizduoti Vilnių kaip žemėlapi ar kaip meno kūrinį implikuoja atstumą. Šios schemas ir kūrinio centre atsiduria kvartalas su Bernardinų ansambliu ir Tūlos namais. Su aukštakrosne lyginamas bažnyčios frontonas yra matomas iš daugelio Vilniaus vietų ir orientuoja mieste, be to, veikia ir kaip nuoroda romano pasakojime. Pagaliau prisimintina, kad protagonisto mylimoji miršta ugnyje.

Svarbu paminėti, kad žymiausi Kunčino stambiosios prozos kūriniai išleisti jau po nepriklausomybės atgavimo. Romano *Tūla* pasirodymas tapo įmanomas artėjant link ar iš karto po Sovietų sąjungos kolapso, nelikus totalitarinėje valstybėje autorius ribojusios cenzūros. Naujų vietų, šiuo atveju Užupio, privilegijavimas atliepia bendresnes, ir kitas meno šakas apimančias tendencijas. Maždaug apie 1980-uosius ir vėliau nesaugus, bet bohemiškas rajonas ima figūruoti tiek vaizduojamojoje dailėje (Valentino Ajausko grafika, Mindaugo Skudučio tapyba), tiek įrašomas į fotografinę (Algimanto Kunčiaus, Kęstučio Stoškaus, Alfonso Budvyčio fotografijos), kinematografinę (Arūnas Matelis, Šarūnas Bartas, Algimantas Puipa) vaizduotę. Randasi tekstų korpusas (intermedialia prasme), įamžinantis Kunčinui taip pat būdingą irimo estetiką ir Vilnių, kokio niekada nebebus.

Taigi romanas tampa tarsi laikmečio miesto dokumentu, o kartu asmeniniu patirčių žemėlapiu, kur greta jausmų užfiksuotas anų laikų Vilnius. Nors Kunčinas nekelia sau tokios užduoties kaip Kamarauskas – dokumentuoti miestą, tačiau dėl teksto specifikos panašus rezultatas atsiranda. Žinoma, čia artikuliuojami alternatyvūs maršrutai. Taip greta asmeninių šiame landšafte išryškėja ir bendresnės bohemiškosios 1980-ųjų Vilniaus trajektorijos.

Gauta 2019 10 21

Priimta 2019 12 02

Vilnius in Jurgis Kunčinas's *Tūla*: From Urban Practices towards Textual Strategies

S u m m a r y

A thorough review of studies carried out on the urban aspect of Jurgis Kunčinas's novel *Tūla* has revealed a tendency to ignore the temporal aspect. Thus, the article complements existing research with the analysis in geocriticism, urban studies, and intermediality (intertextuality). It focuses on the representation of Vilnius created in *Tūla*, aiming to reveal the relationship between the textual form of the novel and the image of the city it depicts. The analysis examines the structure of Kunčinas's city representation, its cartographic accuracy and dominant motifs: the sensory experiences of the city related to the gaze and walking of the main character. These two practices create the spatial logic of the novel: different gazing modes make the urban space visible, and the main character's walking links objects in space. The junctions that he forms along his paths are also part of the novel's structure. This way, the depicted city objects become landmarks of the narrative. Finally, the analysis of the representation of Vilnius in *Tūla* highlights the links between the construction of the fictional urban space and the structure of the city novel. In the novel, different techniques used to capture Vilnius, as well as different ways of experiencing the city are related to text's content and its narrative form. On the other hand, the analysis enables to consider the intermedial aspects of the image of Vilnius created by Kunčinas, and especially their relation to visual intertexts that have not yet been examined by other researchers.

Keywords: literary representation of Vilnius, Jurgis Kunčinas, geocriticism, literary urban studies.
